

ÉRTEKEZÉSEK EMLÉKEZÉSEK

PESCHKA VILMOS

GONDOLATOK
A JOG SAJÁTOSSÁGÁRÓL

21

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ÉRTEKEZÉSEK EMLÉKEZÉSEK

SZERKESZTI
TOLNAI MÁRTON

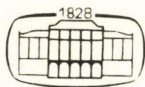
ÉRTEKEZÉSEK
EMLÉKEZÉSEK

PESCHKA VILMOS

GONDOLATOK
A JOG SAJÁTOSSÁGÁRÓL

AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ

1983. JÚNIUS 22.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

A kiadványsorozatban a Magyar Tudományos Akadémia 1982.
évi CXLII. Közgyűlése időpontjától megválasztott rendes és
levelező tagok székfoglalói — önálló kötetben — látnak
napvilágot.

A sorozat indításáról az Akadémia főtitkárának 22/1/1982.
számú állásfoglalása rendelkezett.

ISBN 963 05 3855 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1984, Peschka Vilmos

Printed in Hungary

1. A jog sajátossága monografikus feldolgozást igényel; következésképpen teljességében egy rövid előadás keretében aligha fejthető ki. Ezért, mindenekelőtt a Tisztelt Hallgatóságot kímélendő, mértéktartással csupán arra vállalkozom, hogy azon gondolatok közül fejtsék ki néhányat, amelyek eddigi vizsgálódásaim eredményeként — kétségekívül — a jognak mint társadalmi jelenségnek a specifikumáról tanúskodnak, és egyúttal a jog sajátos vonásainak, mozzanatainak egészét felölelő monografikus munka alapjául szolgálhatnak. Ez az előadás tehát egyfelől az ez irányú eddigi kutatások néhány eredményének rövid *összegezése*; másfelől *program* a jog sajátosságának további kibontásához.

Egyáltalán hogyan kerül a jogelmélet figyelmének gyújtópontjába a jog *sajátosságának* vizsgálata, amikor napjaink élénk társadalomontológiai érdeklődése közepette magától értetődően kínálkozik és kézenfekvőnek tűnik a jog ontológiájának kidolgozása? A válasz egészen egyszerű: éppen azért, mert *jogi* ontológiáról nem beszélhetünk; mert a jognak nincs külön önálló léte és ontológiája, fordul a jogelmélet ama specifikum felé, amely a jogot más társadalmi jelenségektől megkülönbözteti,

de nem szünteti meg alapvetően társadalmi jellegét. A jogi ontológia lehetőségét firtató elemzések ugyanis feltárták,¹ hogy a jogban sajátos módon és formában ugyanazok a vonások, tulajdonságok, mozzanatok jelennek meg, amelyek a *társadalmi létet* alapvetően jellemzik. Kiderült, hogy a jogi szabályozás folyamatát és menetét — akár csak a társadalmi létét — a teleologikus tételezések egész sorának megszakíthatatlan láncolata jellemzi; hogy a jogi objektiváció és a jogi folyamatok osztoznak a társadalmi lét ama sorsában, hogy abban a tudat alkotó mozzanat s nem pusztán kísérő jelenség; hogy a jogi visszatükröződés és egyáltalán az egész jogi szabályozás során — akár csak a társadalmi létben — mindvégig állandóan alternatívák, értékelések, választások és döntések folyamatával állunk szembe; hogy a jog ideológiai objektiváció, amelyet a társadalmi lét alkotó elemévé, mozzanatává éppen a társadalmi lét gyakorlatában kifejtett hatékonysága tesz; hogy a jog a társadalmi létet és viszonyokat tükrözi vissza; hogy a jog a társadalmi alternatívák értékelésénél és eldöntésénél meghatározott társadalmi érdekeket érvényesít; hogy a jog alapvető kategóriái

¹ Peschka Vilmos: Lehet-e a jognak ontológiája? ÁJ XXIII/3. 1980. 382–407.

(általános, különös, típus stb.) a társadalmi lét kategóriái. Mindezek a tények és vonások végül is azt mutatják, hogy *a jog léte társadalmi lét*, hogy a jog mint az egyik társadalmi komplexus létezik, hogy a jognak a társadalmi létből minőségileg eltérő olyan létéről, amely a jogi szférát a szervetlen, a szerves (természeti) és a társadalmi lét felett elhelyezkedő önálló létréteggé emeli, nem beszélhetünk. Következésképpen a jognak a társadalomontológiáról leváló, önálló, külön ontológiája, akár specifikus regionális ontológiája sem alapozható meg. A legkevesbé sem felesleges vagy mellőzhető azonban a jog *társadalomontológiai* vizsgálata, ami döntően azoknak a *sajátosságoknak*, specifikus vonásoknak és mozzanatoknak a kutatását és elemzését jelenti, amelyek a jognak a társadalmi létben *létszerű különösséget* kölcsönöznek, hiszen a jog éppen e sajátossága folytán válik a társadalmi lét hatékony komplexusává.

2. A félreértések elkerülése végett további pontosításra van szükség, amelynek megfogalmazása meglehetősen paradoxul hangzik. A jog társadalomontológiai helyének meghatározásáról, arról van szó, hogy a jog voltaképpen nem lét, hanem tudati, ideológiai jelenség, *normatív objektiváció*, amely csak társadalmi hatékonysága folytán jut társadalmi *létrelevanciához*, és csak ebben az értelemben nyer

bizonyos társadalmi létszerűséget.² A jog tehát társadalomontológiai helyét tekintve az eszmei, ideológiai szférába tartozik, tudati objektiváció, amelynek létszerűségét, létrelevanciáját az határozza meg, hogy egyfelől mind tartalmi, mind formai mozzanatait a társadalmi létből meríti, annak sajátos visszatükröződése; másfelől működésében, funkciójában a társadalmi lét konfliktusainak, problémáinak a megoldására irányul. Nyilvánvaló, hogy a jog csupán egyike a társadalmi létszerűséggel rendelkező ideológiai jelenségeknek, tudati objektivációknak. Létezését éppen az indokolja, hogy társadalmi létrelevanciáját olyan eszközökkel és módszerekkel éri el, amelyek az egyéb tudati, eszmei, ideológiai objektivációknak *nem sajátja*. Értelme, rendeltetése és létszerűsége éppen abban gyökerezik, hogy eltér a többi társadalmi-ideológiai objektivációtól. Bölcsen állapítja meg Goethe, hogy „a sajátosság mindig kihívja a másik sajátosságot.”³ Amikor tehát a figyelmet a jog sajátosságára koncentráljuk, mindenkor azok a tulajdonságok, vonások, jellegzetességek és mozzanatok nyernek különös jelentőséget, amelyek a jogot mint normatív-ideológiai je-

² Lásd: Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról, I. köt. Budapest, 1976. 283.

³ J. W. Goethe: Antik és modern, Budapest, 1981. 811.

lenséget a többi társadalmi-ideológiai objektivációtól megkülönböztetik s éppen e sajátosságok révén társadalmi létrelevanciához juttatják.

Társadalmi-ideológiai objektivációkról szóltam, magától értetődően adódik tehát, hogy azokat a legfontosabb sajátosságokat érintsem, amelyek a jogra mint *objektivációra* jellemzőek. Talán nem tévedés, ha a jognak mint objektivációnak első lényegi kérdéseként *a tudat és a jog* viszonyát, összefüggését emelem ki. A jog ugyanis mint társadalmi-ideológiai jelenség a tudat objektivációja. Az is aligha vonható kétségbe, hogy a jog döntően és alapvetően a *jogtudathoz* kapcsolódik, a jogtudattal áll összefüggésben. E téren mindenk előtt az vár tisztázásra: mi a *funkciója* a jogtudatnak a jog létezésében és működésében. A jogtudat és a jogi objektiváció kapcsolatában lényegében *két* alapvető tendencia figyelhető meg: ez a két irány pregnánsan azzal a paradox megállapítással jellemezhető, hogy míg egyfelől a jogi objektiváció a jogtudatnak mint szubjektumnak külsővé válása, tárgyasulása, *önállósulása*, addig másfelől ez a jogi objektiváció objektív létezésében a mindenkori jogtudat közvetlen *függvénye*. Mint minden paradoxonnak, ennek is a rejtélye elvontságában van: elemeinek konkretizálása — remélem — megszűnteti paradox voltát. Mielőtt ezt meg-

kísérelném, az absztrakciónak ezen a szintjén még egy kiegészítést tartok szükségesnek: Az a folyamat, amelyben a jognak tárgyasulása és külsővé válása, a jogtudattól eloldódása, arról leválása végbemegy, voltaképpen a jognak mint társadalmi szabályozónak s egyes elemeinek a keletkezése, alkotása. A jogtudatnak és a jogi objektivációnak ezt a kapcsolatot a rövidség kedvéért *alkotói* folyamatnak nevezem. A másik tendencia a jogi objektivációnak és a jogtudatnak az a kapcsolata, amelyben a jogi objektiváció társadalmi-ideológiai tartalmát a jogtudatban és a jogtudat mint szubjektum révén megismerik, elismerik és értékelik. A jogi objektiváció valóságos jogi, tudati, normatív tartalma nem érvényesülhet, nem működhet a mindenkori — még konkretizálásra váró — jogtudat közrehatása, hathatós befolyása nélkül. A rövidség kedvéért a továbbiakban a jogi objektivációnak és a jogtudatnak ezt a kapcsolatát *befogadói* viszonyoknak nevezem.

A jogtudat és a jogi objektiváció ún. *alkotói* kapcsolatát szemügyre véve tanácsos jó előre leszögezni, hogy a jogtudatnak és a jogi objektivációnak ebben az összefüggésében a legkevésbé sem pusztán a kimondottan jogalkotási folyamatról és tevékenységről van szó. A jogtudat és a jogi objektiváció alkotói folyamata mindazokat a viszonyokat átfogja, amelyekben az egyéni vagy a társadalmi jogtudat

valamilyen módon és formában objektiválódik. Ezeknek az alkotó processzusoknak és formáknak a gazdagsága kimeríthetetlen. Annyi azonban mindenképpen megállapítható, hogy a jogi objektivációk sorában *eltérő fejlettségű és fokozatú* objektivációkkal találkozunk. Nyilvánvaló, hogy a jogi objektivációnak a jogtudatról leválása, abból kiemelkedése a legpregnánssabban a kimondottan jogalkotási produktumok esetében figyelhető meg. A jogi objektivációk legfejlettebb formái tehát a jogi normák, a jogszabályok: ezt mutatja elvontságuk, általánosságuk, létrejövetelüknek általában tudatossága, nagy önállóságuk, érvényességük sajátossága és specifikus kifejeződési formájuk. Az sem kétséges, hogy a jogalkotói produktumok, a jogi normák esetében a jogi objektivációnak döntően a társadalmi jogtudattal való kapcsolata áll előtérben, az, hogy hogyan oldódik el a jogszabály a társadalmi jogtudattól s önállósul vele szemben. Jóllehet, az egyéni jogtudatnak is jelentős szerepe van a kimondottan jogalkotási produktumok mint jogi objektivációk létrejöttében és létezésében, tagadhatatlan, hogy az egyéni jogtudat funkciója és a róla leválás fontossága annál inkább megnő, mennél jobban közelítünk a kevésbé zárt és önálló, az ún. fejletlenebb, alacsonyabb fokú objektivációk, például a jogviszonyok felé. Természetesen a jogviszonyok körében is na-

gyon jól megkülönböztethetők olyan jogi objektívációs formák, amelyek viszonylag zártak és önállóak, gondoljunk csak a bírói ítéletekre, a felek szerződéseire, kiváltképpen, ha azok írásba vannak foglalva, de még ezeknek az objektívációs formáknak a keletkezésében és létezésében is túlsúlyos mozzanattá válik az egyéni jogtudat, illetve ezeknek a kevésbé fejlett jogi objektívációknak az egyéni jogtudattól való eloldódása, függetlenülése. A jogi objektívációknak ez a fejlettségi és fokozati skálája végül is egészen odáig terjed, amikor is a jogi jelenségek immár nem emelkednek ki a mindennapi élet különféle efemer és folyékony objektívációinak tömegéből s nem nyernek külön, önálló jogi objektívációs formát.

3. Ezzel a jogi objektíváció egyik legkényesebb és legfontosabb kérdéséhez érkeztünk: mi a jelentősége és szerepe a *formának* a jog objektíválódásában, a jogi objektívációban? A jogi tudattartalmak külsővé válása, tárgyasulása ugyanis mindenkor meghatározott jogi fogalmakban, kategóriákban, egyszerűen jogi formákban történik, sőt a jogi objektíváció fejlettségének, zártságának, önállóságának és rögzítettségének fokát döntően azok a formák határozzák meg, amelyekben a jogi tudattartalom kifejeződik. Most tehát az vár tisztázásra, ami éppen a jogi objektíváció formája révén alakulhat csak ki, nevezetesen a jogi tudattarta-

lomnak mint objektivációnak a jogtudattól elvált, önálló létezése. Ha az említett jogi tudattartalmak a konkrét jogi megformálás és formák útján nem szerveződnének jogi objektivációkká, akkor ezek a jogi tudattartalmak a jogtudat formájában léteznének, de nem tudnának külsővé válni és a jogtudattól eloldódni.

A jogi tartalomnak a jogtudatból való kilépése, külsővé, önállóvá válása ugyanis csak meghatározott *közegben*, mégpedig *sajátosan formált közegben* történhet. A jogi tudattartalomnak meg kell nyilvánulnia, ki kell fejeződnie, mégpedig külsődleges, reális matériában, képződményben, hogy e közeg révén önállóvá válják, a jogtudatból kiemelkedjék, attól eloldódjék. Általánosságban erről szól Goethe, amikor azt a kibontakozást jellemzi, „amit cselekvés és tett, szó és írás formájában a külvilág felé fordítunk — tartozik pedig ez inkább a külvilághoz, mintsem hogy a miénk lenne, amiképpen a külvilág jobban is tud benne, rajta eligazodni, mint mi magunk”.⁴ Goethe voltaképpen mindazokat az anyagokat, közegeket felsorolja, amelyekben a jogi tudattartalom objektiválódhat. Mondani sem kell, hogy a Goethe által felsorolt közvetítő közegek nem csupán a jogi objektiváció matériáját alkotják. Ezért a jogi tudattartalomnak az

⁴ Uo. 724.

említett, matériákban való megjelenése még ennek az anyagnak, közegnek, további megformálását, *sajátos homogén közeggé* alakítását igényli ahhoz, hogy jogi objektivációról szólhassunk: „Ez a közeg... — írja Lukács György⁵ — nem az emberek tevékenységétől függetlenül létező objektív valóság, mintegy természeti vagy társadalmi tény vagy összefüggés, hanem tárgyiasságoknak és kapcsolataiknak egy különös formálási elve, amelyet az emberek gyakorlata külön hozott létre.” A következő lépés a jogi objektiváció sajátosságának megvilágítása útján tehát annak felmutatása, hogy az anyag, amelyben a jogi tartalom kifejeződik, a tett, a szó és az írás, miként alakul át a jogi tartalmaktól függően azokat közvetítő homogén közeggé. Ez csak a jogi tartalom megformálása, a „vis superba formae” révén érhető el.

Miben áll a jogi tudattartalom megformálása, sajátos egynemű közegben való kifejeződése? A forma — amint a fiatal Lukács szellemesen írja⁶ — a lemondásból jön létre. „A terület szűkítése, a kifejezési eszközök korlátozása a kifejezés intenzitása érdekében: ez a

⁵ Lukács György: Az esztétikum sajátossága, I. köt. Budapest, 1965. 593.

⁶ Lukács György: A dráma formája (Ifjúkori művek [1902–1908]), Budapest, 1977. 106.

forma.” A jogi tartalom megformálásakor sincs ez másként: a jogi tartalom formába öntése is lemondással jár, a kifejezési eszközök redukálásával, korlátozásával, a társadalmi tények, viszonyok beszűkítésével, a tartalmi elemek és mozzanatok szelekciójával. Ez a redukció és korlátozás egyfelől arra a *közegre* való tekintettel megy végbe, amelyben a jogi tartalom kifejeződik, másfelől a jogi szabályozás voltaképpen *célja* és *rendeltetése*, *eredményessége* érdekében. A legfejlettebb jogi objektivációk — s most csak ezekre lehetek tekintettel — nyelvi formában, szóban, de főként írásban jelennek meg. A jogi tudattartalom megformálásakor tehát állandóan figyelemmel kell lenni ennek a közvetítő közegnek, a nyelvnek szabályaira, szerkezetére, szókincsére, felépítésére, egyszóval a nyelvi kifejezés elfogadott korlátaira, határaitra, egyáltalán arra, hogy a nyelvi kifejezés segítségével milyen hatások érhetők el. S a jogi forma e határokat olykor szűkítheti, máskor tágíthatja ugyan (például egyes szavaknak a köznapitól eltérő értelmet tulajdonítva, jogi szakkifejezéseket kreálva stb.), alapvetően azonban kötve van a nyelvi kifejezés említett korlátaival. Minthogy pedig nyelvileg, nyelvi formában a társadalmi valóság minden vonása, sajátossága, mozzanata nem fejezhető ki, vagy legalábbis nem egyenlő intenzitással, jóllehet ez a jogi szabá-

lyozás szempontjából esetleg jelentős lenne, a jogi tartalmak megformálása a nyelvnek ez irányú korlátozottsága, határai folytán meghatározott, s így bizonyos lemondásokkal jár. A lényeges tehát az, hogy a jogi tudattartalmaknak már a nyelvi kifejezésbe való transzponálása, a nyelv közvetítő közegében való megjelenése, mint a jogi formálás elengedhetetlen mozzanata, redukciót, beszűkítési korlátozást jelent.

Még jelentősebbek azok a lemondások, szűkítések és korlátozások, amelyek a jogi tartalomnak a nyelv közegében való megformálásakor a jogi szabályozás tulajdonképeni rendeltetése és eredményessége érdekében történnek. Jóllehet, a vizsgálódás középpontjában most a jogi forma áll, ez nem érthető meg a jogi tudattartalommal való kapcsolata, de kiváltképp annak szem előtt tartása nélkül, hogy ez a jogi tudattartalom maga is *viszszatükröződés*, a társadalmi-gazdasági viszonyok tudati kifejeződése. A jogi formálás során ugyanis mindenekelőtt arról van szó, hogy a jogi tartalom — bármennyire társadalmi — éppen jogi megformálása révén eltér a valóságos társadalmi viszonyoktól és azok szerkezetétől. A jogi formálás tehát mindenekelőtt a jogi tartalom olyan struktúrájának kialakítását jelenti, amely lehetővé teszi, hogy ez a tartalom a jogi szabályozásban érvényesüljön. Az objektív jogi tartalom felépítését, szerkezetét

általában *legyen*-jellege jellemzi. Az a tény, hogy a jogi objektiváció nem pusztán valaminek a létét, létezését, levését vagy lehetőségét mondja ki, hanem azt, hogy valaminek lennie *kell*, a jogi tartalom legyen-ként való kifejezését, legyen-struktúrában való felépítését jelenti. Márpedig *jogi* tartalomról és objektivációról lévén szó, ennek a legyen jellegnek a sajátossága — többek között — abban van, hogy *államilag* érvényesíthető szankció alapozza meg. A jogi tartalomnak legyen-struktúrában való felépítése és megformálása mindennek előtt azt jelenti, hogy csak azok a társadalmi viszonyok, magatartások válhatnak a jogi objektiváció tartalmává, amelyek államilag garantált legyen-ként kifejezhetők, azaz amelyeknek megvalósulását az állam a maga jogilag meghatározott eszközeivel valóban biztosítani tudja. A jogi tartalom legyen-struktúrában való megformálása továbbá rendkívüli absztrakciót és koncentrációt feltételez: elvonatkoztatást mindazoktól a társadalmi mozzanatoktól, amelyeknek a jogi tartalomba foglalása akadályozná vagy egyenesen megghiúsítaná a jogi objektiváció legyen-jének érvényesülését; valamint azoknak a társadalmi relációknak, elemeknek a jogi tartalomba sűrítését, kiemelését, hangsúlyozását, amelyek a jogi objektiváció legyen-struktúrájában a jogi szabályozás eredményességét biztosítják. Egyáltalán min-

den formának általánosító funkciója van. Kiváltképpen ez a helyzet a jog esetében, amelynek uralkodó kategóriája az általánosság. Ez az általánosság a legszorosabban tapad a jogi tartalom legyen-struktúrában való felépítéséhez, konkrét normativitásához, érvényességéhez. A jogi objektívációk általánosságának foka azonban jelentősen eltérő, olyannyira, hogy vannak jogi objektívációk, amelyek formájukat tekintve inkább a különösség körében, mások pedig kifejezetten az egyediség közelében helyezkednek el. Egymáshoz viszonyítva ezek a jogi objektívációk formájuk szerint a különös vagy az egyes szférájába sorolhatók, mégis a jogi forma mindegyiket valamiféle általánossággal ruházza fel. Elég csupán a legnyilvánvalóbb jogi mozzanatra, a jogi objektíváció *érvényességére* utalni; nem kétséges, hogy a jogi objektívációk érvényességének általánossága különböző. Még a jogi normákról — mint legfejlettebb jogi objektívációkról —, amelyek magától értetődően általános érvényűek, sem mondható el az, hogy érvényességük egyenlő mértékben általános. A törvény vagy a törvényerejű rendelet érvényességének általánossága jelentősen eltér a miniszteri rendelet vagy a helyi tanács rendeletének érvényességétől. Még nagyobb a különbség érvényességük általánosságát illetően az olyan jogi objektívációk között, mint a

jogi normák és a jogalkalmazási aktusok, a jogügyletek stb. Míg a jogi normák érvényessége az általános vagy a különös szférájában helyezkedik el, addig ezekhez képest a szerződés vagy a bírói ítélet érvényessége a maga konkrétságában egyedi, individuális. A bírói ítélet, a szerződés közvetlenül azokra a személyekre érvényes, akiknek jogviszonyáról az ítélet rendelkezik, akiknek kapcsolatát a szerződés rendezi. Ám ezek a jogi objektivációk — normatív erejük, az általános érvényű jogi normáktól való függőségük és annak folytán, hogy más személyekre és viszonyokra is kihathatnak, hogy érvényességüket mindenkinek el kell ismernie stb. — bizonyos általánosságot hordoznak magukban, éppen jogi formájuk következtében. A jogi normák, a jogi intézmények, a bírói ítélet, a szerződés stb. jogi objektivációk, amelyek éppen formájuknál fogva, aszerint, hogy milyen legyen-struktúrájuk konkrétsága, illetve elvontsága, érvényességük állandóságának foka, jelentősen eltérnek egymástól. Ezen különbözőségük ellenére azonban a jogi objektivációk, a bennük kifejeződő jogi tudattartalmak sajátos jogi megformáltsága következtében, bizonyos függetlenségre tesznek szert, önállósulnak a jogi tartalmakat eleddig hordozó tudattól, illetve tudattal szemben. A jogi tudattartalmaknak e jogi megformálása (legyen-struktúra, absztrak-

ció, általánosítás stb.) révén a jogi tudat tartalma külsővé válik, eloldódik a jogtudattól, objektiválódik. A jog, a jogi szabályozás pedig csak e sajátos objektiválódás folytán, a sajátos jogi forma következtében kialakuló jogi objektivációban tudja megvalósítani társadalmi rendeltetését, kifejteti társadalmi rendező erejét.

A jogi tartalomnak a *nyelv* anyagában történő ilyen megformálása a különféle *sajátosan jogi* struktúrák, kategóriák és fogalmak segítségével jelenti azt az *egynemű közeget*, amely specifikusan a jogi objektivációra jellemző. A jogi objektivációban a legkülönbélebb társadalmi tények, viszonyok, folyamatok mindenkor olyan jogi tartalomként fejeződnek ki, amelyet ebben a sajátos egynemű közegben formáltak meg. Nem külön jogi nyelvről, jogi meta-nyelvről kell tehát beszélni, amikor a jogi objektivációk sajátos kifejeződési módjáról, formájáról van szó, hanem arról, hogy a nyelv anyagában specifikus jogi kategóriák és struktúrák jelennek meg, amelyek mint a jog sajátos egynemű közege a legintenzívebben és leghatásosabban képesek a jogi tartalmakat a társadalomba bevezetni, a jogi szabályozás voltaképpen rendeltetését megvalósítani. Természetesen itt nincs helye annak, hogy a jogi tartalmaknak akárcsak a legjellegzetesebb, tipikus formáit megvizsgáljam; ez — egyebek között — az egész jogtudomány feladata. A jogi

objektivációnak és a benne szerepet játszó megformálási elveknek, kategóriáknak jelentős *eltéréseire* azonban fel kell hívni a figyelmet. Már szoltam arról, hogy a jogi objektivációk attól a materiától függően, amelyben kifejeződnek, tartósságukat, szilárdságukat, rögzítettségüket illetően jelentősen különböznek egymástól. Mi sem természetesebb, mint hogy a jogi tudattartalmak objektivációs fokát, fejlettségét még pregnánsabban mutatják azok a sajátos jogi struktúrák, kategóriák, amelyekben megformálódnak. Így például nyilvánvaló, hogy a jogi norma mind belső felépítésben (hipotézis, diszpozíció, szankció), mind érvényességének általánosságát, mind tartalmának különösségét stb. illetően, nagyban eltér a bírói ítélet konkrétságától, egyediségétől, belső struktúrájától (rendelkezés, indoklás) vagy akár a szerződés különféle formáitól. Sőt még attól függően is, hogy a jogi tartalmak melyik jogág területén (azaz, hogy milyen társadalmi viszonyok milyen jellegű szabályozásáról van szó) kerülnek megformálásra, a jogi formák, kategóriák olykor ugyanazt a társadalmi viszonyt, magatartást, folyamatot stb. szabályozva és jogilag kifejezve teljesen más képet mutatnak; például az eltulajdonítás ténye a büntetőjogban a bűncselekmény minőségében jelenik meg, a lopás kategóriájában; míg ugyanez a magatartás a polgári jogi szabályozásban a

tulajdonjog sérelmét, polgári jogi jogellenes-
séget, tulajdonjogi igény és per megalapozását
jelentí, nem is szólva a hozzájuk fűződő jog-
következményekről, amelyek a börtönbünté-
téstől az eredeti állapot helyreállításán át a
kártérítésig húzódó olyan széles skálát jelente-
nek, amelyek formái, kategoriális gazdagsága
egészen meglepő. Hasonló formai gazdagságot
mutatnak például a felelősség, a bűnösség, a
helytállás az egyes jogágak területén érvénye-
sülő, egymástól olykor lényegesen eltérő for-
mái. Bármennyire szürkének és száraznak tet-
szik is más objektivációkhoz, például az eszté-
tikaihoz képest a jogi objektiváció egynemű
közege, az mégis a formák, a fogalmak, a ka-
tegoriák és a különféle struktúrák egész arze-
nájával rendelkezik, természetesen mindenkor
ahhoz a jogi tartalomhoz tapadva, amellyel
reflexiós összefüggésben áll.

4. A jogtudat és a jogi objektiváció közötti
ún. alkotói folyamatnak, a jogi formák gaz-
dagságának és jelentőségének bemutatása
réven történő konkretizálásával még a leg-
kevésbé sem oldottuk fel a paradoxont, amely
abban áll, hogy a jogi objektiváció egyfelől a
jogtudattól való függetlenülés, másfelől viszont
a jogtudat függvénye. Ehhez még a jogi objek-
tivációnak és a jogtudatnak azt a kapcsolatát is
szemügyre kell venni, amit *befogadói* viszony-
nak neveztem. A jogi objektiváció és a jogtudat

ún. befogadói kapcsolatának a tisztázása lényegében annak a minden társadalmi objektíváció történeti-társadalmi létezését, létmódját illetően felmerülő kérdésnek a megválaszolását jelenti, hogy miként érvényesül a szubjektum és az objektum viszonyának a törvénye a jogi objektíváció történeti létezését illetően. A jog egyik sajátossága éppen az, hogy a jogi objektíváció vonatkozásában sem az „élő szellem” hartmanni feltétlen közreműködése,⁷ sem a Lukács György által az esztétikum tekintetében feltárt nincs objektum szubjektum nélkül tétel⁸ közvetlenül és megszorítások nélkül nem állapítható meg. Az elemzés feltétlen kiindulópontja az a tény, hogy a jogi objektíváció, így a jogi norma, a bírói ítélet vagy a szerződés maga konkrét anyagában, közegében, például írásban, szóban pusztán csak egy darab papír, kötömb, hang által okozott levegőrezgés, s a legkevésbé sem rendelkezik normatív jogi érvényességgel, ha az e közegekben és anyagokban megfogalmazott jogi tartalmat valamilyen módon nem ismerik fel és el. Éppen a jogi objektívációban foglalt ennek a jogi tartalomnak a fel- és elismerése, ez azonban más

⁷ N. Hartmann: *Das Problem des geistigen Seins*, Berlin—Leipzig, 1982. 362. stb.

⁸ Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*, I. köt. 514.

társadalmi objektivációk létezésétől eltérő, *sajátos* módon történik. A normatív érvényességű jogi objektiváció létmódjának döntő pontja ugyanis a *jogalkalmazó* és a *jogot végrehajtó* állami szervek és személyek *jogtudata*, illetve ezt sajátosan kifejező *gyakorlata*, konkrét társadalmi magatartása, működése. A jogalkalmazó és a jogot végrehajtó állami szerveknek ez a konkrét magatartása és működése egyfelől közvetlenül, másfelől közvetve, a jogalanyok jogkövető magatartásán keresztül biztosítja és valósítja meg a jogi objektivációk normatív érvényességű létezését. Annak azonban, hogy a jogalkalmazó tevékenység és gyakorlat kialakulhasson, megvalósulhasson, elengedhetetlen feltétele a jogi objektivációk normatív tartalmának újra és újra történő fel- és elismerése. A normatív tartalmú jogi objektiváció vonatkozásában tehát a nincs objektum szubjektum nélkül tétel csak azzal a jelentős megszorítással és korlátozással fogalmazható meg, hogy nincs objektum, azaz jogi objektiváció, *jogalkalmazói szubjektum*, azaz az állami jogalkalmazó szerveknek és személyeknek specifikus jogtudata, a jogi objektiváció normatív tartalmának felismerése és elismerése nélkül. A félreértések elkerülése végett ehhez még csak azt kell hozzáfűzni, hogy a szubjektum ez esetben sem egyéni, egyedi jogtudatot, hanem meghatározott általánosságú jogalkal-

mazói, társadalmi tudatot jelöl. Ezzel a normatív tartalmú jogi objektiváció létezése szempontjából feltétlen szubjektumnak egyik megkülönböztető sajátosságát rögzítettük, nevezetesen meghatározott *általánosságát*. Míg ugyanis akár az esztétikum, akár a tudományos objektiváció szubjektuma az individuális, egyedi tudat, addig ez a normatív tartalmú jogi objektiváció esetében nem áll fenn, mert az egyedi jogtudat, sőt magatartás, legyen az akár az állami jogalkalmazó szerv vagy személy egyedi jogtudata és tevékenysége, a jogi objektiváció érvényességét illetően a maga *közvetlenségében* irreleváns.

Megváltozik, mégpedig jelentősen, a helyzet, ha a jogi objektivációt *nem-normatív létezésében* vizsgáljuk. Ismeretes ugyanis, hogy a jogi objektiváció normatív és nem-normatív ideológiaként egyaránt kifejt társadalmi hatást.⁹ Aligha lehet kétséges, hogy a jogi objektiváció a társadalomban döntően mint normatív tartalmú jogi objektiváció funkcionál. Tagadhatatlan azonban, hogy a jogi objektivációk eloldódván attól a jogtudattól, amely létrehozta őket, kiemelkedvén abból, túlélnek alkotóikat, s ha a normatív tartalmat és érvényességet az idők során elvesztették is, továbbra is létezhet-

⁹ Lásd: Peschka Vilmos: A jog mint ideológia, ÁJ XXIV/1. 1981. 29–41.

nek mint jogi objektívációk, mint meghatározott matériába és formába öntött jogi tartalom. Amíg az a matéria és közeg, az a reális képződmény fennáll, amely az *egykor normatív* jog tartalmát hordozza, amíg ez tárgyilag meg nem semmisül, addig jogi objektívációként is létezhet, de — természetesen — *nem* normativitásban, *nem* jogi érvényességében. A jogi objektívációk — amennyiben tárgyiasságukban fennmaradnak — megőrzik múltbéli jogi tudattartalmukat. Ahhoz, hogy ez a jogi objektívációban megőrzött, de jogilag már nem érvényes tudattartalom hathasson, sőt meghatározott társadalmi-ideológiai funkciót töltsön be, a mindenkori tudat, a szubjektum aktív közreműködésére van szükség. Akkor és ebben a nem-normatív értelemben vett jogi objektíváció esetében valóban elmondható, hogy érvényes a nincs objektum szubjektum nélkül tétel, mégpedig minden további korlátozás és megszorítás nélkül. A jogi objektíváció ugyanis nem-normatív jogi tartalmát csak a felismerő, értő tudat számára, ennek aktív közreműködésével tárja fel. A nem-normatív jogi objektíváció létezése tehát abban nyilvánul meg, hogy az egyéni tudat megismeri, érti, kifejti, magyarázza. Nem szükséges a felismerés és a megértés, tehát a befogadó tudat általánossága, hanem elegendő az egyén tudatának meghatározott aktivitása, újrafelismerése, a

jogi tudattartalmat kibontó közreműködése. Enélkül viszont a nem-normatív tartalmú jogi objektiváció csak pusztán tárgyiságában létezik, de nem mint a jogtudat objektivációja. Ennyiben a nem-normatív jogi objektiváció is a hartmanni értelemben vett „kiszolgáltatott lét”,¹⁰ létezését annak a tudatnak köszönheti, amely jogi tartalmát felismeri és kibontja. A nem-normatív jogi objektivációk társadalmi-ideológiai szerepe és hatása egyáltalán nem lebecsülendő; gondoljunk csak arra, milyen fontos feladatokat láthat el a nem-normatív jogi objektivációk jogi tudattartalma akár a jogtudományban, kiváltképpen a jogtörténetben vagy a jogelméletben, akár a jogalkotás, sőt a jogalkalmazás gyakorlatában is, mint támogató, erősítő vagy elutasító, gyengítő argumentum.

A normatív és nem-normatív jogi objektivációnak a befogadó, felismerő és kibontó szubjektummal való kapcsolatát tárgyalva röviden ki kell térni arra a meglehetősen elterjedt feltevezésre, mely szerint a jogi objektiváció létezésének a befogadó szubjektummal szembeni „kiszolgáltatottságából” eredő váltakozó hullámozása egyúttal a jog értékét is megalapozza. Eszerint a jog értékjellege abban a hullámozó tartósságban, hosszú időn keresztül rejtve vagy

¹⁰ N. Hartmann: i. m. 390.

nyíltan megőrződésben van, ami éppen a befogadó szubjektum hatására azt eredményezi, hogy a jognak bizonyos tartalmi és formai elemei a történelem menetében hol a jogrendszerek részeivé válnak, hol hosszú időre feledésbe merülnek, majd pedig ismét felélednek, azaz valamely jogrendszer vagy jogi objektiváció mozzanataként jelennek meg. Nem tudok azonban közösséget vállalni azzal a költői hitvallással, amelynek értelmében „Ami ismétlődik, az az érték”, „Érték az, ami tartós”. Ha ugyanis a tartós objektivációs létezés önmagában érték, akkor a jognak imént jelzett eltűnő és újjáéledő tartalmi és formai mozzanatai — amelyek a különböző társadalmi funkciókban és jogrendszerekben egymástól olykor lényegesen eltérő társadalmi-ideológiai szerepet töltenek be — értéknek, jogi értéknek minősülnek. Ezzel szemben, nem hagyva figyelmen kívül konkrét történeti-társadalmi szerepüket, funkciójukat és hatásukat, ezeknek a jogi objektivációs elemeknek az értéke meglehetősen változó. De természetesen csak akkor, ha egyetlen, egységes és ennyiben abszolút jellegű értékmérőt feltételezünk. Egy ilyen értékmérő alkalmazásával ugyanis hamarosan kiderül, hogy azok a jogi objektivációs mozzanatok, amelyek az egyik társadalmi-történeti szituációban és jogrendszerben — az értékmérő viszonylatában — pozitívnak bizonyulnak, a

másik társadalmi-jogi szisztémában negatív szerepet töltenek be.

Visszatérve a jogi objektiváció és a jogtudat befogadói viszonyát elemző gondolatmenetre, ez egyben a kiindulási pontot alkotó paradoxonban szereplő jogtudat további konkretizálását, egyúttal annak a paradoxonnak a feloldását is eredményezi, hogy a jogi objektiváció létezése egyfelől eloldódás a jogtudattól, másfelől függvénye annak. Az alkotó és a befogadó jogtudat szerepének és jelentőségének a vizsgálatából ugyanis napnál világosabban kitűnik, hogy a befogadó tudat *nem azonos* az alkotó tudattal, illetve jogtudattal. Imígyen tehát egyáltalán nem önellentmondó az a megállapítás, amely a jogi objektiváció létezésének feltételét egyfelől a jogtudatból való kiemelkedésben, másfelől a jogtudat aktív közreműködésében látja. A jogi objektiváció elválik az alkotó jogtudattól, túléli alkotóit. A befogadó, megismerő jogtudat pedig mindig új szituációban bontja ki a jogi objektiváció normatív tartalmát. Ezáltal a jogi objektiváció — mint minden objektiváció — normatív tartalma fellazul,¹¹ deformálódik — mint Hartmann rámutat¹² — „a szelektív megértés és tudatos interpretáció átformálását tapasztalja”. Mind-

¹¹ Uo. 418.

¹² Uo. 413–414.

ez természetesen a legkevésbé sem jelenti az objektívációt, így a jogi objektíváció tartalmának a befogadó, megismerő tudatban való teljes feloldását, önkényes átalakítását, átformálását. Pusztán a jogi objektíváció normatív tartalmának újrafelismeréséről, a konkrét esetben aktualizálásáról van szó, arról, hogy az adott szituációban a befogadó tudatban milyen tartalom bontakozik ki. De — hangsúlyozom — *a jogi objektíváció* normatív tartalmáról van szó. Arról, hogy ez a jogi tartalom mindenkor a jogi objektíváció *határai között* mozog, a jogi objektívációban foglalt, megfogalmazott tartalmat jelenti: a befogadó jogtudat nem szüntetheti meg a jogi objektíváció alapvető vonásainak konstanciáját. Az újra fel- és megismerő tudat csak a jogi objektívációnak az adott szituációban aktuális és érvényes tartalmát állapítja meg. Aminthogy a Tisztelt Hallgatóságnak ezúttal is az imént kifejtett tudományos objektíváció konkrét tartalmával — bármily szűkös és korlátozott lett legyen is az — kell beérnie.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

Felelős szerkesztő: Klaniczay Júlia

A tipográfia és a kötésterv Löblin Judit munkája

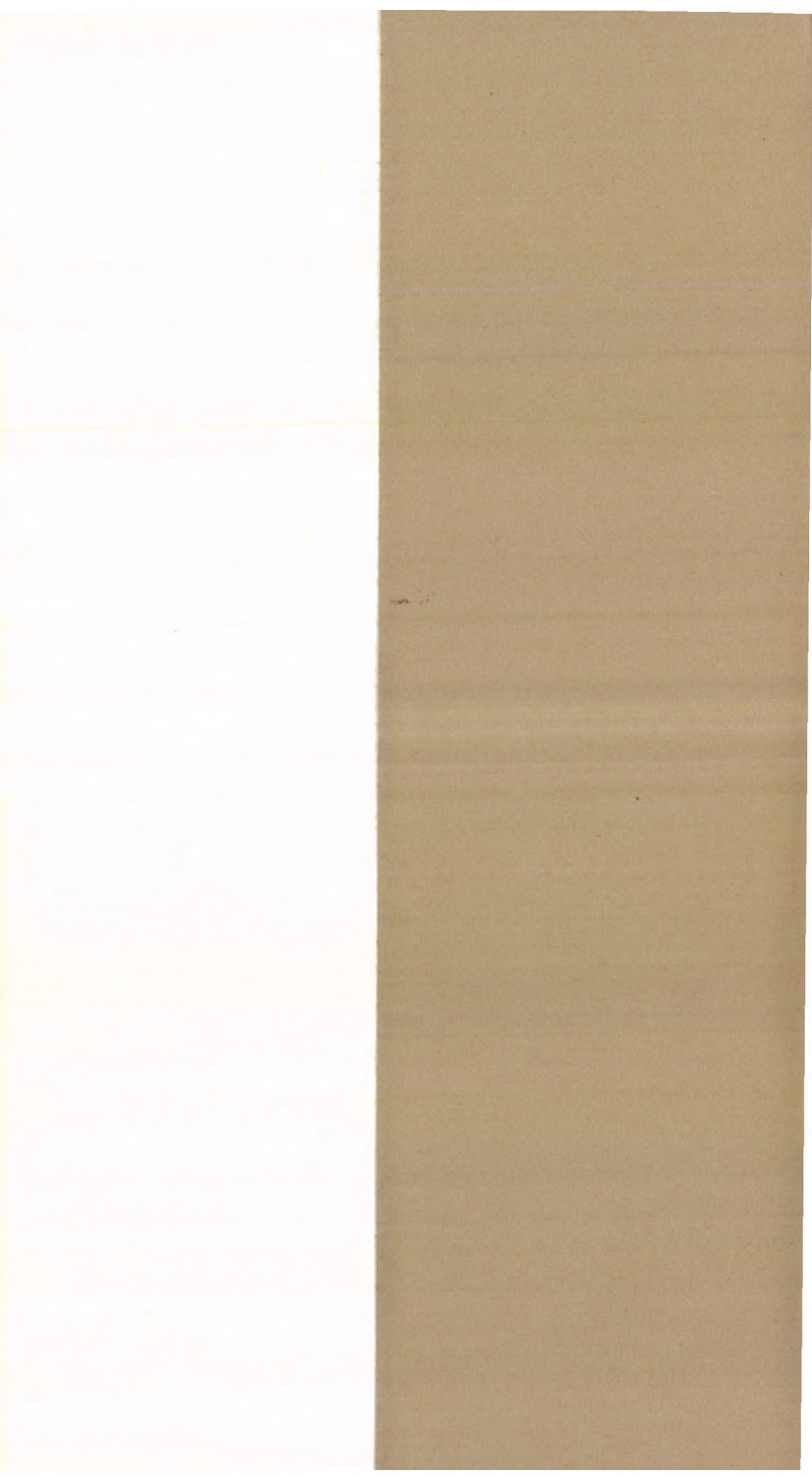
Műszaki szerkesztő: Érdi Júlia

Terjedelem: 1,58 (A/5) ív · AK 1667 k 8487

HU ISSN 0236-6258

13.130 Akadémiai Kiadó és Nyomda

Felelős vezető: Hazai György

Ára: 14,- Ft